

ერთი ტიპის გაორკეცებული სიტყვების შესახებ ქართულში

ფუძის გაორკეცება სიტყვაწარმოების ერთ-ერთი საშუალებაა. იგი მრავალ ენაშია გავრცელებული. მნიშვნელოვანია მისი წილი ქართული ენის სიტყვაწარმოებაშიც. ა. შანიძის, გ. დევეტერსის, ვ. თოფურიას, ფ. ნაისერის, ლ. კვაჭაძის, ივ. იმნაიშვილის, ვ. იმნაიშვილის, ფ. ერთელიშვილის, ლ. სანიკიძისა და სხვათა შრომებში შესწავლილია რედუპლიკაციის საკითხები ქართველურ ენებში, გამოვლენილია რედუპლიკაციის ტიპები. რედუპლიკაციის ამოსავალი მნიშვნელობა სიმრავლე-ინტენსივობა-განმეორადობის გამოხატვაა; სხვა მნიშვნელობებზე აქედან უნდა მომდინარეობდეს¹.

როგორც სტილისტიკური საშუალება, ფუძის გაორკეცება ქართულში გამოიყენება ხარისხის (უფრობის) გადმოსაცემადაც. ამგვარი ფუძეგაორკეცებული კომპოზიტები საგნის ამა თუ იმ ნიშანს მეტი ოდენობით გამოხატავს: დიდ-დიდი, ცხელ-ცხელი, წვრილ-წვრილი...². ეს არის ფუძის გაორკეცების მარტივი შემთხვევები — ფუძეუცვლელი გაორკეცება. „უფრობას“ გადმოსცემენ იმგვარად გაორკეცებული სიტყვებიც, რომელთა შემადგენელი ნაწილები ერთმანეთის მიმართ მსაზღვრელ-საზღვრულის დამოკიდებულებაში არიან — რედუპლიკაციის ერთ-ერთი წევრი მართული მსაზღვრელია: ძველისძველი, მეტისმეტი, ახალთახალი, მოძღვართმოძღვარი... ფუძეუცვლელი მარტივი გაორკეცებული და მართულმსაზღვრელიანი გაორკეცებული სიტყვები განსხვავებულნი არიან არა მხოლოდ წარმოებით, არამედ გამოყენების ზოგი თავისებურებითაც. მაგ.: არ

¹ ქ. ლომთაიძე, რედუპლიკაციის ფუნქციებისათვის აღსაზრდში, ენის შესახებ, V—VI, 1940, გვ. 134.

² ა. შანიშვილი, ხარისხი ქართველურ ენებში, თსუ შრომები, ტ. 67, 1957, გვ. 130.

დასტურდება არსებითი სახელების მარტივი გაორკეცება ხარისხის გამოსახატავად (შდრ.: მარტივად გაორკეცებული არსებითი სახელის ფუძე წყალ-წყალა ქართული ენის განმარტებითი ლექსიკონის მიხედვით არის „წყალივით თხელი, წყლიანი, წყალნარევი“)³. მართლმსაზღვრელიან გაორკეცებაში ფუძედ ზედსართავი სახელიც გვაქვს და არსებითიც (ძველისძველი... გულისგული); ზედსართავი სახელი, ჩვეულებრივ, წსაზღვრელად გვევლინება (ძველისძველი სახლი)...

მართლმსაზღვრელიანი გაორკეცებული სიტყვისთვის მნიშვნელობა არა აქვს მსაზღვრელის რიცხვს; მსოფლობით რიცხვში იქნება მსაზღვრელი, თუ მრავლობითში, მნიშვნელობა ერთ უჩანს: გულისგული || გულთაგული, ძველისძველი || ძველთაძველი... ოღონდ ამგვარი პარალელური ფორმები მსოფლობით-მრავლობითისა იშვიათია.

მარტივად გაორკეცებული ფუძეები ხარისხს გამოხატავენ იმ შემთხვევაში, თუ ერთ საგანს მიემართებიან: შავ-შავი კაცი, ღამაზ-ღამაზი გოგო... მაგ.:

ბერძნულის მასწავლებელი შავ-შავი ხმელი კაცი იყო (უაფა).

თუ საზღვრული მრავლობითშია, მაშინ ამგვარი გაორკეცება, როგორც ჩანს, უფრო სიმრავლეს გამოხატავს:

ამარიგეს, ჩამარიგეს წვრილ-წვრილ ღამბაქებზედაო (ხალხ.).

შდრ.:

ყველა ამ საქმელებს მოსდევდა... ცივ-ცივი... წითელი ღვინო (ნ. ლომ.).

[ზაქარიამ] ცხელ-ცხელი გოჭის თავი ქვაბიდან ამოაბრძანა (თ. რაზიკ.).

აი, ერთი ღამაზ-ღამაზი გოგო... მოვიდა (დ. კონქ.).

და:

სოფლის გარშემო ადგილები სულ საესე იყო ცივ-ცივი წყაროებითა (ი. გოგებ). დედაკაცს გამოეტანა ხელად ხონი: კარგა ცხელ-ცხელი მჟღებო, ყველი და ღვინო (გ. წერეთ.).

მრავალი ღამაზ-ღამაზი ტიკინები, კამფეტებით საესე ყუთები მოჰქონდათ მასთან (ნ. ლომ.)...

გაორკეცების ეს სახეობები მნიშვნელობის ნიუანსითაც განსხვავდებიან (მართალია, ახალ-ახალი = ახალთახალი, მაგრამ ეს ერთეული შემთხვევაა). საინტერესოა, რომ ქველ-ში ხარისხის აღმნიშვნელი გაორკეცებული ფუძეები უმეტესად განსხვავებულად

³ ქართული ენის განმარტებითი ლექსიკონი (ქველ-ი), არნ. ჩიქობავას საერთო რედაქციით, ტ. I—VIII, თბ., 1950—1964 წწ.

არის განმარტებული: მაღალ-მაღალი „საკმაოდ მაღალი“, შავ-შავი „საკმაოდ შავი“, წვრილ-წვრილი „საკმაოდ წვრილი“, ლამაზ-ლამაზი „საკმაოდ ლამაზი“ (მაგრამ — ცხელ-ცხელი „ძალიან ცხელი“, დიდ-დიდი „დიდი და დიდი“ || მოდიდო...). შდრ.: მეტის-მეტი „ზომაზე მეტი, ნამეტანი“, ძველთაძველი „ძალიან ძველი“, ძველისძველი „უძველესი“, ძალთაძალი „მეტად დიდი, უდიდესი ძალა“ || ძალთაძალა:

[შეგვჩა] ის, რაც ცხოვრების ძალთა-ძალას შეადგენს — ღეღა ენა (აკაკი). ბევრის-ბევრი „ძალიან ბევრი, უთვალავი, აურაცხელი, უამრავი“:

ნახეს ჭალაქი მოცული გარე ზღვისა ტყერითა, გვარად უცხონი ყვავილნი, ფერითა ბევრის-ბევრითა (რუსთაველი)...

ერთცნებიანი ფუძეგაორკეცებული კომპოზიტები, რომელთა ბირველი ნაწილი ნათესაობით ბრუნვაში დგას, ძველ ქართულში განხილული აქვს ივ. იმნაიშვილს⁴. ეს ფორმებია: გარის-გარე, ზატიკის-ზატიკი, ზოგის-ზოგი, ზღუდის-ზღუდე, კიდის-კიდე, შიგნის-შიგანსა, ციხის-ციხე, კიდის-კიდი. მნიშვნელობის მიხედვით ზოგს არსებითი სახელის გაგება აქვს, ზოგს — ზედსართავისა, ზოგს კი — ზმნიზედისა. მსაზღვრელი შეიძლება მრავლობითშიც იდგეს და ამ დროს „მსაზღვრელი სიტყვის აზრი უფრო მკაფიოდ ჩანს“, უფრო მეტად „იგრძნობა კომპოზიტის შემადგენელ ნაწილთა დამოუკიდებელი მნიშვნელობა“⁵. ივ. იმნაიშვილი აღნიშნავს წარმოების იმ თავისებურებას, რაც ამგვარად გაორკეცებულ კომპოზიტებს ასახიათებს — მარტივი ბრუნვის ნიშნები როგორც მხოლოდობითში (-ის), ასევე მრავლობითში (-თ).

მართლმსაზღვრელიანი გაორკეცებული სიტყვები დასტურდება იოანე პეტრიწის თხზულებებშიც:

ხატნი ყოველნი იგავთანია ხატ, ვითარცა იტყვს პლატონ, არამედ შენამ აღმკული, ყოველი დაიპყრეს იგავთა და იგავის იგავთა, ხოლო აქამ-ესე ნაზიბლი დიოდასი — ხატთა და ხატისხატთა (II, § 50, გვ. 108, 22—25). იმეცნე, რომელ ხრონოსა ვამი ვერ გარდამოტყუარეს, არამედ ძალით ოდენ კეროსა, ხოლო კეროა — ნაწილი არს და ნაწილის ნაწილი ხრონოსა (II, § 50, გვ. 108, 30). იგავთაგან ხატთა და ხატის-ხატთა და ვიდრე აქა განნაყუთებულსა

⁴ ივ. იმნაიშვილი, სახელის ბრუნება და ბრუნვათა ფუნქციები ძველ ქართულში, თბ., 1957, გვ. 197.

⁵ იქვე, გვ. 198.

არსებისადმი ჰოვანე კერპნი და კერპის-კერპნი და ძალი და მოქმედება
ყოველი დამრუშებულად (II, წ 18, გვ. 55, 16—18)⁶.

„ვეფხისტყაოსანში“ ჩვენთვის საინტერესო გაორკეცებული სიტყვები გვხვდება როგორც მხოლოდობითი, ასევე მრავლობითი ფორმით⁷:

მაწყინე და გამარისხე, ვერ დავიღე დიდხანს სული,
აზომ რომე გაგათრივე შენ, ვაზირი გულის-გული (814, 4).
იგი მზენი მიეგებნეს, მოეხივნეს გულის-გულად (1630, 4).
ქალსა ცრემლი გარდმოსცვიოდა ას ნაყეცი, ბევრის-ბევრად (272, 1).
საჭურჭლენი გარდავანზენ თავის-თავის, კიდის-კიდე (460, 1).
დააშენეთ ერთმანერთი, თავის-თავის ნუ დასკნებით (1450, 4).
ავთანდილ გავლო ქალაქი მით უებროთა ტანითა,
ზღვის პირსა სახლი ნაგები დგა ქეითა წითელ-მწვანითა,
ქვეშეთე სრითა ტურფითა, კელა ზედათ ბანის-ბანითა,
დიდროვანითა ტურფითა მრავლითა თანის-თანითა (1112).
სრულად ნათლითა აივსო ზღუდე და ბანის-ბანია (1621, 2).
მას ავთანდილ თავვანის-სცა, ლომთა ლომთან მზეთა მზესა
(665, 1).

აჰ, მზეო, გეაჭები შენ, უმძლესთა მძლესთა მძლესა (951, 2).

დაწერა: „ფრიდონ მაღალო, სვე-სრულო, მეფეთ-მეფეთ“ (1316, 1)...

საილუსტრაციო მაგალითებში რიგ შემთხვევაში უფროობაა წარმოდგენილი (გულის-გული, ბევრის-ბევრად...). სხვა შემთხვევებში — ინტენსივობა (თავის-თავის...) და სიმრავლე (ბანის-ბანი...).

ხარისხის მნიშვნელობა „ვეფხისტყაოსანში“ გამოისატება მსაზღვრელ-საზღვრულის შებრუნებული წყობითაც:

მე ლომი ლომთა დავისა გვერდსა შენ, მზესა მზეთასა (1542, 4).

მაკოცეს, ადგეს ორნივე, თვით იგი მზენი მზეთანი (487, 3).

ტარიელ უთხრა: „შენ დავე, სწადიან ბრქეთა ბრქეთასა“ (1542, 2).

ნათესაობითმსაზღვრელიანი გაორკეცებული სიტყვები დასტურდება „ქართლის ცხოვრებაში“; ცალკეული ფორმები გვხვდება არჩილის, დ. გურამიშვილის, ვახტანგ მეექვსისა და სხვა მწერალთა თხზულებებში:

⁶ იოანე პეტრიწის შრომები, II, განმარტება ბროკლესათეს დიდილხოსისა და პლატონურისა დილსთფისათეს, ტექსტი გამოსცეს და გამოკლევა დაურთეს შ. ნუცუბიძემ და ს. ყაუხჩიშვილმა, თბ., 1937 (ამ მაგალითებზე მივყვითა ფილოლოგ. შიგნ. ლიტერატა დამანა მელიქიშვილმა).

⁷ შოთა რუსთაველი, ვეფხისტყაოსანი, თბ., 1951.

მოვიდეს მეფეთა-მეფესა და მზეთა-მზესა და დედო-
ფალთ-დედოფალსა წინაშე (ქ. ცხ., 103, 2).

ამისთვისა მისცა გიორგისვე ძლევა, მძლეთა მძლესა (ქ. ცხ., 18, 20).
ესერა ესევითარი საგლი და მოსაწევარი მოსაწევართა... ესმა
სამ მნათობირსა მეფეთ-მეფისაგან მეფედ ქმნულსა თამარს ქალაქსა
შინა ტფილისსა (ქ. ცხ., 24, 5).

შებრუნებული წყობა:

არა დამორჩილდა მკნე მკნეთა და გოლიათი გოლიათთა
გიორგი (ქ. ცხ., 7, 20).

სადა-იგი იყო მზე მზეთა, ნათელი ნათელთა (ქ. ცხ., 51, 11—12)⁸.
შენებრ ბოზის-ბოზს მაჟავალს ქალი ვის ეანაბრება (არჩ., 205, 585).

არე, უარე, გერ დაუარე ამის სიბრძნესა კარის-კარისად (არჩ., 232, 28).
განა სუროდათ, თუ სთქვა, სწყუროდათ

თავთა წარკვეთა ბევრის-ბევრეზით (არჩ., 233, 40)⁹.

ბრმას თვალს უხელდა ცის-ცისად არჩენდი ეშმაკიერსო

(გურ., 80, 127, 4)¹⁰.

კარგია კი ამბავი, მოკლე იყოს თუ გრძელში,

კაცსა ამოს, ასწავლოს სიტყვანი ძველის-ძველები (ვახტ. 114).

გარე გვარტყია შავი ზღვა, თეთრი ზღვა კიდის კიდითა (ბაქ., 19, 15—3)¹¹.

მართულმსაზღვრელიანი გაორკეცებული სიტყვები ფეხს იკი-
დებს ახალ ქართულშიც. ქველ-ში დამოწმებულია ბევრის-ბევრი,
მეტის-მეტი, კიდის-კიდე, ძველის-ძველი... მჯობნის-მჯობნი, მის-
ხის-მისხი, მძლეთა-მძლე, მოძღვართ-მოძღვარი, გმირთა-გმირი,
ჭირთა-ჭირი... წარმოვადგენთ სათანადო მასალას თანამედროვე
ქართული მწერლობიდან:

ყოველ ქართველში ომის ტრფობა

ძველისძველია (გალაქტიონი).

შენ არ იცი, ლექსო, დაღლა,

გინდ იარო კიდისკიდე (გ. ლეონ).

ტყბილმა მოგონებამ გული-გულში გაუარა და გაუღიმა (გ. ლეონ).

რასაც ჩვენ გულისგულით ვიგლოვებთ,

სხვების გულამდე თურმე არ დაეა (მ. კახიძე).

რით ამოვიწმინათ სირცხვილის ლაქას, ქართველის მისხის მისხი

(მ. კახიძე).

⁸ ქართლის ცხოვრება, II, ს. ყაუხჩიშვილის რედაქციით, თბ., 1959.

⁹ არჩილი, თხზულებათა სრული კრებული ორ ტომად, აღ. ბარამიძისა და
ნ. ბერძენიშვილის რედაქციით, ტ. I, თბ., 1936.

¹⁰ დავით გურამიშვილი, თხზულებათა სრული კრებული, შემდგენელა
ს. ციშვილი, თბ., 1980.

¹¹ ვახტანგ მეექვსე, ლექსები და პოემები, აღ. ბარამიძის რედაქციით,
თბ., 1975.

¹² იესე ტლაშაძე, ბაქარიანი, გამოსაცემად მოამზადა სოლ. ყუბანეი-
შვილმა, თბ., 1962.

დიდი ვარ, შეილო, მოხუცის მოხუცი, ლამაზი ვეფე და აღარ ვარგევარ
(„კომ.“, 1984, № 67).

ხოლო კრიტიკა, თუ შეიძლება ითქვას, ასლის ასლია, იგი ლიტერატურ-
რიდან გამოდის და არა ცხოვრებიდან („ლიტ. საქ.“, 1984, № 12).

უ. ფოლენერმა და ა. კამიუმ საცნაური გახადეს ეს ძირისძირი, რომლის
ბილვა ჩვეულებრივ მოკვდავთათვის შეუძლებელია („მნათ.“, 1984, № 5, 159).
ჩემმა გულის გულმა, ჩემმა სულის სულმა, ჩემმა სიხარულ-
ლის სიხარულმა უნდა დაიძინოს (რ. ინან.).

შლიდა და ჰკრეფდა თევზსა. ახალთ ახალსა. ცოცხალის' ცოც-
ხალხსა (ო. ჩხ.).

ეს ცხოვრება — მითია! უფრო სწორედ — მითის მითი (ტ. ჰანტ.).

არა! დღეიდან დიქტოფონით უნდა ვიარო —

როგორც შპიონმა, ან შპიონის შპიონმა, ანდა

შპიონთა შეფმა და რეზიდენტმა (ტ. ჰანტ.).

ეს მაინც ეშმაკის ეშმაკია (ო. ჩხ.).

ჩართო მანქანის რადიომიმღებიცა, უფროსმა, ცხადია, რო გადმოსცემდა

ისიც რო ვაზსა, სხეასა და მსგავსსა, მსგავსის მსგავსსა (ო. ჩხ.).

მაგრამ მუნჯი ნიუთები, რომლებიც იმის იმან გამოგზავნა,

იმან რომ იმის ადგილზე დანიშნა... მოგონებებს ვერ აუშლის

(„თბილ.“, 1984, № 28, 2).

**სიტყვათა მართულმსაზღვრელიანი გაორკეცება დამახასიათე-
ბელია ხალხური სიტყვა-თქმებისთვის¹³:**

მეტის-მეტა მიძიებული მოკვდა გუხარელიო (40, 285).

სიძის სიძეს წვენის წვენიო (157, 2008).

შვილმა გული გაიარა, შვილის შვილმა გულის გულიო
(236, 3215).

ამბის ამბავი კაცმა არ უნდა დაიჭროსო (236, 3253).

კაცის კაცითაა ყველაფერიო (255, 3621).

მოციქულის მოციქული მატაკვეცაო (260, 3721).

მომრევის მომრევი არ გამოილევაო. (261, 3741).

ჩემი მტრის მტერი ჩემი მეგობარიო (278, 4114).

მოყვარეს შემოუთვლია: მოყვრის მოყვარე კვდებო,

მოკვდეს და ჯანი გაეარდეს, სხვა უკეთესი მრჩებაო (357, 5464).

გინჯარი ჭირის ჭირია, სატაცური ბალაშია... (383, 5944).

ოდენი, ოდენის ოდენა, თავი აწეს ვოდრის ოდენა... (498).

**სწორად გაორკეცებული ფუძეები თანდებულს დაირთავს და
ზმნიზედის ფუნქციით გვევლინება:**

გულიგულში რაღაცით ნასიამოვნები დარჩა (რ. ინან.).

ძილის ძილშიაც მარტო არ მტოვებს („ლიტ. საქ.“, 1982, № 8, 8).

...ძირის-ძირში დარღვეულიყო („ლიტ. საქ.“, 1983, № 36, 13).

პოლიექტორი ქვეყნის ქვეყანაზე დადის

(„ლიტ. საქ.“, 1983, № 48, 9).

¹³ ხალხური სიბრძნე, V, ანდაზები, მახვილსიტყვაობა, გამოცანები, თბ., 1964.

მასპინძლებმა კადის-კადემდე მოადივეს ჰიშარი
(„ლიტ. საქ.“, 1983, № 48, 9).

აბა, თქვენ წადით ტყეში, ტყის ტყეში, მინდვრის მინდორში,
კლდის კლდეზე, მე მანადე მოვიფიქრებ და ვაგოფო ამ ნიუტებსო.
დევები წავიდნენ ტყის ტყეში, მინდვრის მინდორში,
კლდის კლდეზე¹⁴.

უფრობითობის გადმოსაცემად ახალ ქართულში არცთუ იშვიათად გამოიყენება ნართანინი გაორკეცებული ფორმებიც. მაგ.:

უფრო მეტი შრომაა საჭირო საწყისთა საწყისში — ბავშვთა ღებ-
ბურთში („ახ. კომ.“, 1984, № 30, 4).

იგი, ჩემი აზრით, ჩემპიონთა ჩემპიონია („ახ. კომ.“, 1984, № 31, 4).
სამაგიეროდ, ნაცნობი და ძველია სხვა ყველაფერი: ჩემპიონის ნაბიჯი,
ათლეტიკური აღნაგობა, გამოხედვა და, საერთოდ, ჩემპიონთა ჩემპიონის
მართლაცდა ჩემპიონური იერი („ლელო“, 1984, № 52, 1).

მართულმსაზღვრელიანი გაორკეცებული სიტყვები სხვა ქართულური ენებისთვისაც არ არის უცხო; ლ. სანიკიძის სპეციალურ წერილში მოხმობილია მართულმსაზღვრელიანი გაორკეცებული სიტყვები მეგრულიდან და ჭანურიდან¹⁵: მეგრ.: მუშმუში „თავთავისი“ (ზედმიწ. მის-მისი); შდრ. მუში „მისი“ (59); ჭან.: ხეში-ხეში ქოღოზბაფთ ეშო „კონა-კონა ვყრით ასე“ (65). ხეში-ხეში = „ხელისხელისად“; ასეთივე გაორკეცებაა მეგრ.: კილიშ-კილიშა „ძირისძირისად, ძირ-ფესვიანად“ (ზედმიწ. „ნაკლის-ნაკლისად“); სვან.: ხოშეშიშ ხოშა „დიდის დიდი“, ჯვინლაშ ჯვინელ „ძველის-ძველი“, დოსკანეშ დოსკ „ადრინდელზე ადრე“ (ზედმიწ. „ადრეს ადრე“), მანჭიშ მანჭი „პირვანდელზე პირველი“...

მართულმსაზღვრელიანი გაორკეცება საერთო ქართული მოვლენა ჩანს, თუმცა ამგვარი წარმოების გენეზისის დადგენისას კალკირებაც არ უნდა გამოირიცხოს. განსაკუთრებით მრავლობითში დასმული მართულმსაზღვრელიანი გაორკეცებული სიტყვების მიმართ შეიძლება ამის თქმა. შდრ.: *Ты же 'Ахматъ ты ъхматъ* „ქებათა ქება“ (შესაძლოა, ამგვარი გაორკეცება თავად ბერძნული-თვისაც კალკია).

მართულმსაზღვრელიანი გაორკეცებულ სიტყვებთან დაკავშირებით რიგი საკითხი ისმის. ერთ-ერთი მათგანი დაწერილობის საკითხია. ამგვარი წარმოების ფორმები (როგორც მხოლოდობითის, ასე-

¹⁴ ხალხური სიბრძნე, II, ხალხური ზღაპრები, თბ., 1964, გვ. 152.

¹⁵ ლ. სანიკიძე, რედუბლიკაცია სვანურსა და ზანურში, ივეწ, IV, თბ., 1977, გვ. 59, 65...

ვე მრავლობითისა) განსხვავებული დაწერილობით დასტურდება: იწერება ერთად, ცალ-ცალკე და დეფისითაც (გულისგული, გულის გული, გული-გული). შეიძლება მსაზღვრელ სიტყვაში დაიკარგოს ნათესაობითი ბრუნვის ნიშნის თანხმონითი (ს) ელემენტი, ერთგვარობა დაწერილობაში ამ შემთხვევაშიც არ არის დაცული. შდრ.: გული-გულში (გ. ლენ.) — გულიგულში (რ. ინან.). ერთგვარობა არ არის დაცული სათანადო ნორმატიულ ლიტერატურაშიც. ეს არცაა გასაკვირი, რადგან ანალოგიურ წარმოებას თუმცა დიდი ხნის ისტორია კი აქვს, მაგრამ სალიტერატურო ქართულში ჯერ კიდევ ნაკლებად არის ფესმოკიდებული: ქართული ენის განმარტებით ლექსიკონში მეტისმეტი, პირისპირი ერთ სიტყვად არის დაწერილი, ბევრის-ბევრი — დეფისით, ჭირთაჭირი ერთი სიტყვაა, ძალთა-ძალი, მძლეთა-მძლე დეფისით არის გამოყოფილი, მეფეთ მეფე, მზეთა მზე ცალკ-ცალკეა დაწერილი. ისინი, როგორც იდიომატური გამოთქმები, შესულია სათანადო (მეფე, მზე) სალექსიკონო სიტყვათა რიგში.

განმარტებითი ლექსიკონისაგან განსხვავებით, ქართული ენის ორთოგრაფიულ ლექსიკონში¹⁶ ძალთაძალი ერთ სიტყვად არის წარმოდგენილი, მეფეთ მეფე, მზეთა მზე, მძლეთა მძლე კი ცალ-ცალკეა დაწერილი, მზეთა მზეს მნიშვნელობაც აქვს მიწერილი (= უმშვენირესი).

ეს განსხვავებული დაწერილობანი რეალურ ვითარებას ასახავს — რიგ შემთხვევაში მსაზღვრელ-საზღვრულის ერთ სიტყვად შერწყმის პროცესი დამთავრებულია, სხვა შემთხვევაში კი სიტყვათა შერწყმის პროცესი არ დასრულებულა და ჭირს იმის თქმა, შესიტყვებასთან გვაქვს საქმე, თუ ახალი მნიშვნელობის ფუძესთან, ან: შემადგენელ ნაწილთა პირდაპირ მნიშვნელობასთან გვაქვს საქმე, თუ ახალ მნიშვნელობასთან. ცალკეულ შემთხვევებში ამგვარმა წარმოებამ შეიძლება ორივე მნიშვნელობა გამოხატოს. მაგ.: განმარტებით ლექსიკონში მეფეთ[ა] მეფე ორივე, როგორც პირდაპირი, ასევე გადატანითი მნიშვნელობითაა დამოწმებული.

1. მეფეთ[ა] მეფე ისტ. მეფეთა შორის უმთავრესი, მეფეთა შორის უძლიერესი, დიდი მეფე, რომელსაც ქვეშევრდომებად სხვა მეფეები ჰყავს. 2. გადატ. ყველაზე უკეთესი, ყველაზე ძლიერი.

¹⁶ ე. თ. ფ. რია, ივ. გიგინეიშვილი, ქართული ენის ორთოგრაფიული ლექსიკონი, ვარლამ თოფურაძის რედაქციით, თბ., 1968.

განმარტებით ლექსიკონში სალექსიკონო ერთეულად გამოტანილია პაპისპაპა. ამ სიტყვას ახლავს განმარტება — შორეული წინაპარი. საილუსტრაციო მაგალითებიდან ეს მნიშვნელობა პირველშია გამოხატული („მამით არ მოდის ანდერძი, პაპით და პაპისპაპით“), დანარჩენებში პაპისპაპა შემადგენელ სიტყვათა პირდაპირ, კონკრეტულ მნიშვნელობას გულისხმობს:

დათიას მამა, პაპა, პაპისპაპა სულ კუდიანები ეოფილან (მელან.).
თვით არჩილის არა თუ მამას, არამედ პაპას და პაპისპაპასაც კი მოტაცებული ქალები ჰყავდათ შერთული ცოლად (ა. ბელ.).

„ძველისძველ“ ტიპის სახელთა მართლწერის საკითხი ორგანულად უკავშირდება ამგვარი წარმოების კვალიფიკაციის საკითხს: უნდა გაირკვეს, კომპოზიტია მართულმსაზღვრელიანი გაორკეცებული სიტყვები, თუ — შესიტყვება.

ჩვენი თვალსაზრისი აღნიშნულ საკითხთან დაკავშირებით თანამედროვე ქართულში რთული სიტყვების დაწერილობის უკვე აღიარებულ ნორმებს ეფუძნება¹⁷:

1. თუ მართულმსაზღვრელიანი გაორკეცებული სიტყვებით შემადგენელ ნაწილთა პირდაპირი მნიშვნელობებია გადმოცემული, მაშინ საქმე გვაქვს შესიტყვებასთან და მსაზღვრელ-საზღვრული ცალ-ცალკე იწერება (სიძის სიმე, მტრის მტერი, მოციქულის მოციქული...). მეფეთ მეფე ცალ-ცალკე დაიწერება, თუკი მისი მნიშვნელობაა მეფე, რომელსაც ქვეშევრდომებად სხვა მეფეები ჰყავს, და ერთად დაიწერება — მეფეთმეფე — თუკი მას ხარისხის, უფროობის მნიშვნელობა აქვს: ყველაზე ძლიერი, ყველაზე უკეთესი მეფე.

ა. ადამიანის აღმნიშვნელი სახელის გაორკეცებით მიღებული მართულმსაზღვრელიანი სინტაგმები ხარისხის მნიშვნელობას ნაკლებად გვიჩვენებენ (მტრის მტერი, მჯობნის მჯობი); აქ შემადგენელ ნაწილთა პირდაპირი მნიშვნელობებია ასახული და ამიტომ ისინი ცალ-ცალკე დაიწერება;

ბ. რა ჯგუფის სახელთა გაორკეცებით მიღებული ანალოგიური სინტაგმები კი ხარისხის მნიშვნელობას იძენს: გულისგული = უფრო დიდი გული, სულისსული = უფრო დიდი

¹⁷ თანამედროვე ქართული სალიტერატურო ენის ნორმები, პირველი კრებული, თბ., 1970, გვ. 148—157.

სული, ჭირისჭირი = უფრო დიდი ჭირი, ძირისძირი = უფრო ღრმა ძირი... ამიტომაც ეს სიტყვები ერთად უნდა დაიწეროს¹⁸.

დიალექტებში დადასტურებული ჭადის-ჭადი, პურის-პური, ღომის ღომი სხვა ვითარების ამსახველია: ღომისღომი (იმერ. გურ.) ღომის მარცვლისაგან გაკეთებული ღომი, ჭადისჭადი „მჭადის ნამცხვარი“, პურისპური „კორკოტი. მსხვილმარცვალა პურს (დოღის პურს ან თავთუხს) მოხალავენ, დაუქვავენ ხელსაფქვავზე და იმის შეჭამანდს ან ფაფას აკეთებენ“¹⁹. მსაზღვრელისა და საზღვრულის შერწყმით აქ ასალ მნიშვნელობებს ვიღებთ და ამიტომ ეს სიტყვებიც ერთად დაიწერება.

2. ზედსართავ სახელთა მართულფუძიანი გაორკეცება ყველა შემთხვევაში უფრობითი ხარისხის გაგებას იძლევა (ძველისძველი, ძველთაძველი...) და ერთად უნდა დაიწეროს;

3. ერთად იწერება შვილიშვილი, ძველიძველი, გულიგულში... ფორმები, რომელთაც მსაზღვრელის ნათ. ბრუნვის (-ის) ნიშნის თანხმონითი ელემენტი ეკუთვნის.

¹⁸ „პასუხის პასუხი“ (მაგ., ილია ჭავჭავაძისა) და მისთ. ცალ-ცალკე დაიწერება, რადგანაც ეს სიტყვაში შემადგენელი კომპონენტების პირდაპირ მნიშვნელობას გადმოგვცემს. მოულოდნელა არ იქნება მისი უფრობითი ხარისხის მნიშვნელობით დატვირთვაც: პასუხისპასუხი = ძლიერი პასუხი, უკეთესი პასუხი.

¹⁹ ვ. ბერიძე, სიტყვის კონა იმერულ და რაჭულ თქმათა, სპბ., 1912; ალ. მაყაშვილი, ბოტანიკური ლექსიკონი, თბ., 1961; ა. დლონტი, ქართულ კილო-თქმათა სიტყვის კონა, თბ., 1984, მეორე გამოცემა; სტ. მენთეშაშვილი, ქიზიყური ლექსიკონი, თბ., 1943.